

TEZYİNİ SAN'ATLARIMIZDA VAZO MOTİFLERİ

Azade A K A R

Tezyini san'atlarımızın ihtişamlı ve zengin motifleri arasında şimdiye kadar nedense pek ilgi çekmemiş ve haklarında ayrıca etüdler yapılmamış bir tür vardır: *Vazolar*.. Bunları merak edip topladıkça ve aradığımız nispette bulduğumuz şekillerin güzelliği, çeşitlerinin bolluğu ve kullanılan sahalının çokluğu mevzuu ciddiyetle ele almamıza sebep oldu.

Vazo kelimesi türkçemizde odalara, bahçelere veya bina duvarları üstüne süs olarak konulan tezyini saksı, küp, kavanoz gibi kablara denir¹. Ash italyancadan² gelmekle beraber, mânâ bakımından biraz değişiktir. Zira bizde sadece tezyini mahiyette kullanıldığı halde fransızcada (vase) geniş anlamı olarak bütün ağzı dar ve geniş kablara denmektedir. Nitekim dünya dekoratif san'atlarını eleştiren birçok eserlerde vazolara geniş yer verilmekte ve kablara bütünü ile vazolar başlığı altında incelenmektedir³.

Tahminen XVIII. yüzyılın sonlarındanberi türkçeye girmiş olan vazo kelimesinin yerine eskiden çeşitlerine göre pek çok isimler vardı:

Şüküfedan⁴ — Biçim itibariyle sürahiye benzeyen ağzı dar, tek veya iki çiçek koymaya mahsus vazo.

Küze⁵ — Aslı farsça olup, testi biçimi vazo denmektedir.

Kavanoz⁶ — Ekseriya silindir biçiminde topraktan, çiniden, ağzı genişçe kaba denir. Küpün ufağı.

Küp⁷ — Toprak, çini veya porselelden yapılan ağzı geniş, büyük vazolar.

Saksı⁸ — Saksonya'da yapılan maden kab, çömlek.

Toprak mangal⁹ — Limon fidanı ekilen bir cins saksı.

Fakfûri¹⁰ — Çeşitli Çin vazolarına verilen isim.

Hattâi¹¹ — Çin vazolarının madenden olup, beyaz çiçeklerle tezyin edilmiş.

Tombak¹² — Bakırdan yapılan vazo, saksı.

Çiçeklik¹³ — Her türlü çiçek konan kab veya saksı.

Bunlardan başka yerine göre kâse, testi ve çanak da dekoratif mahiyette çiçek kablara olarak kullanılırdı.

Tezyinatımızda bulunan vazunun geniş mânâda tarihçesini yapmak, ilk

4. C. E. Arseven *San'at Ansiklopedisi*, İstanbul, 1943

5. " " "

6. " " "

7. " " "

8. *Lehçe-i Osmaniye*

9. *Lehçe-i Osmaniye*

10. Şemseddin Sami. *Kamusu Türkî*, İstanbul 1317.

11. *Lehçe-i Osmaniye*

12. *Kamusu Türkî*

13. Prof. Süheyl Ünver arşivi.

1. Celâl Esad Arseven, *San'at Ansiklopedisi*, İstanbul 1943.

2. Ahmet Vefik Paşa *Lehçe-i Osmaniye*, İstanbul 1306.

3. Franz Sales Mayer, *Handbook of Ornament*, 1888, s. 297-358.

cedlerini bulmak, araştırmaya ve dolayısıyla zamana bağlıdır. Maamafih şimdiye kadar görebildiklerimizle elimizdeki dokümanlara göre de birtakım hükümler vermek ve bağlantılar yapmak mümkündür.

Vazoya çiçek yerleştirme mefhumunun bilhassa uzak şarkta pek eskilere dayandığını görüyoruz. Her türlü canlı varlığın mukaddes sayıldığı Budada dininde, rahipler fırtınalarda köklerinden kopan çiçek ve nebatları biraz daha yaşatabilme çabası ile su doldurulmuş kablara yerleştirip mabetlerinde muhafaza ederlermiş. Nebatı kutsallaştırıran bu âdet zamanla halk tarafından da benimsenerek sembolik bir gelenek haline almış ve böylece çiçek, kabı ile birlikte gerek tabii hali ile, gerekse resim (motif) olarak Uzak Şark insanların her çeşit san'atlarına girmiş. «İkebana» adı altında bugün bütün dünyanın hayranlık duyduğu Japon çiçek yerleştirme san'atı da bu geleneğin meyvalarındandır¹⁴.

Türklerin, Çinle olan yakın temasları kabli çiçek motifinin Orta Şarkta da benimsenmesinin sebeplerinden biridir diye düşünüyoruz. Uygur nakışlarında vazolara tesadüf edemedik ama Leningrad Müzesinde bu devire ait maddeden yapılmış pek çok miktarda vazolar bulunduğu yazılmaktadır¹⁵. Orta Şarkta Onüç ve Ondördüncü Asırlardanberi vazunun çiçeklik olarak kullanıldığını teyit eden muhtelif minyatürler mevcuttur. Meselâ Onüçüncü Asıra ait Erivan'da yapılmış bir minyatürde¹⁶ tezyini çiçeklerle bezenmiş iki kulplu bir vazo ile On - Ondördüncü Asırda, muhtemelen Suriye'de yapılmış minyatürlü bir kitapta¹⁷ çeşitli çiçek vazoları

görülmektedir (Resim: 1). Ancak bu asırlarda, bilhassa Anadolu'da hayvan, insan ve geometrik şekillerin daha çok revaçta olduğu gerek mimarî eserlerden, gerekse dekoratif eşyadan anlaşılmaktadır.

Onbeşinci Asırda Osmanlı hâkimiyeti ile Anadolu ve İstanbul'da yeni san'at hareketleri başlarken tezyinatta da birtakım değişiklikler olur. İnsan ve hayvan motiflerinin yerine çiçekler ve dolayısıyla vazolar hakim olmağa başlar. Bizce bunun sebeplerinden biri de dinî taassubun artması ile motiflerden manalı sayılabilecek bazı konuların çekilip meydanı boş bırakmalarıdır. Halbuki çiçekler ve vazolar her mekân için müsait konulardı. Etrafı ürkütecek veya türlü şeylere yorulacak yönleri yoktu¹⁸. Böylece vazo motifinin Türklerde revaç bulması Osmanlı devrine tesadüf eder. Bursada Yeşil Türbenin muhteşem mihrabında çiçekleri bir araya toplayan rumilerle tezyin edilmiş güzel bir vazo, çinide pek çok kullanılmış olan bu türün ilklerindedir (Resim: III). Yine Bursa'da Atik Mustafa veya Sultan Cem Türbesinin duvarlarında, devrinde fresk olarak çalışılmış ve halen durumları iyi olan beş tane şahane vazolu çiçek buketi bulunur. Bu vazoların boyları büyük olup, birbirlerinden tamamen değişik ve fevkalâde teferruatlıdırlar. (Resim: V). Onbeşinci Asırda vazo, çini ve fresklerin yanısıra kitap tezyinatına ve minyatürlere de girmiş bulunmaktadır. Meselâ *Kitabül Cerrahiye'l İlhaniye* adlı eserin minyatürlerinde¹⁹ tamamen süsleme maksadı ile yapılmış muhtelif çiçek vazoları olduğu gibi, Fatih devri saray nakışhanesinin eserlerini ihtiva eden bir albümde de²⁰ ayrı-

14. Georgie Davidson, *İkebana, The Art of Japanese Flower Arrangement*, 1967 s. 7-8.

15. C. E. Arseven *Lès Arts Décoratifs Turcs*, İstanbul, s. 12.

16. *İncilden Sahneler, Matenadran 7651*, Erivan

17. *Keşfü'l Esrar, Lala İsmail küt. 565*, Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

18. Malik Aksel *Türklerde Dini Resimler*, İstanbul 1967 s. 91-97

19. *Cerrahiye'l İlhaniye*, Paris Millî Kütüphanesinde bulunan bir nüshasının resimleri. Prof. S. Ünver'in aynı isimli kitabından görülmüştür.

20. Üniversite Kütüphanesi F. 1423.

ca çalışılmış mavi nakışlı bir vazo resmi ile halkârlar arasında ufak vazo motiflerine tesadüf edilmektedir.

Onaltıncı ve Onyedinci Asırlarda ise, vazo motifini teker teker sayamayacak çoklukta buluyoruz. Bilhassa taş, mermer ve çini tezyinatında ısrarla tekrarlanan bir süstür. Tamamen üsluplaşmış bir Türk zevkini muhteşem bir şekilde yayarlar. Gerek şekil, gerek süslenişleri itibariyle kendilerine mahsus hususiyetleri vardır.

Onsekizinci Asır ortasından sonra Avrupa tesiriyle, Barok, Onbeşinci Louis ve Ampir stilleri bize de tesir ederek tezyinatımızda bariz değişiklikler meydana getirdi. Garp motifleri, eski Türk motifleriyle karışık kullanıldığında Türk Rökokosu olarak adlandırığımız, zevki tamamen millî karakterimize uygun yepyeni bir üslubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur²¹. Bu devirde yapılmış olan vazo motifleri de bu yeni tarza uygun ve çok bol olarak her çeşit süslemelerde bulunmaktadır.

Çeşitli vazo desenlerini buldukları yerlerde tetkik ederken içlerinden çıkartılan çiçeklerin bolluğu ve yerleştirilme tarzlarının orijinalliği dikkatimizi çekti. Mademki resim aslının bir ifadesidir, eski Türk saraylarının ve evlerinin dekorlarında böyle vazolu çiçeklerin bulunması gerekiyordu. Halbuki bu da Türk an'anesine uygun değildi. Zira tek bir gülü veya çiçeği koparıp şüküfedana koymak veya kavuklara süs diye takmak âdeti, mezar taşlarında gördüğümüz üzere, mevcut ise de demet halinde çiçek koparmak usulü yoktu²². Şu halde vazolara doldurulmuş böylesine süslü çiçek kompozisyonları hakiki değil de yalancı olmalıydı. Nitekim Vehbi'nin *Surname'sin-*

den, renklendirilmiş balmumu veya şeker kullanarak çiçek dekorları yapmanın ayrı bir san'at olduğunu öğreniyoruz²³. Ayrıca, çeşitli maden kullanarak çiçek dekorları yapıp bunların çini vazolara yeleştirildiğini ve İstanbul evlerinde bunların hemen hemen her odada süs eşyası olarak kullanıldığını 130 yıl önce İstanbul'u gezen Miss Pardoe hatıralarında anlatmaktadır²⁴. Şu halde tezyinatımıza giren ve hele Onyedinci, onsekiz ve ondokuzuncu asırlarda pek süslü olan vazolu çiçek buketlerinin bu yalancı çiçek dekorlarından da ilham alınarak yapıldığı düşünülebilir.

Vazo çiçeğinle beraber saray ve evlerin dışında umumi yerlerde de girmiştir diyebiliriz. Meselâ İstanbul'u muhtelif zamanlarda resmetmiş olan Allom, Bartlett ve Preziosi gibi yabancı ressamın kahvehane, çarşı gibi yerleri gösteren gravür ve resimlerinde küçük, büyük vazolar göze çarpar. Dikkati çeken diğer bir husus da, vazunun camiye girmiş olmasıdır. Meselâ Edirne'de 150 sene evveline kadar cami ve mescitlere mevsiminde sümbül gönderme an'anesi vardı. Sevap kazanmak maksadı ile bilhassa Selimiye camiiine sümbüller yollanır ve bunlar saflar arasına konarak kokular içinde namaz kılınırmış²⁵. Ayrıca Edirneli Arif Dağdeviren beyin anlattıklarına göre de, yine 150 sene evveline kadar cami bahçesinde sümbül ve lüle yetiştirildiği ve bunların vazocuklarla camie konduğu vakidir²⁶. Bu an'aneyi gösteren desenleri de (vazo içinde tek bir sümbül dahil) Onaltıncı ve Onyedinci asırlara ait mezar taşlarında bulmaktayız²⁷.

Bunlardan başka İstanbul'da düğün, sünnet düğünlerine tablalarla çiçek vazoları, saksıları ve fideleri yol-

21. Prof. S. Ünver arşivi, Rökoko dosyası
22. Prof. S. Ünver'den ve Ahmet Rasım, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, C. 2 İstanbul 1326.

23. " " "

24. Miss Pardoe *Beauties of the Bosphorus*, London 1839, s. 34-35.

25. Tahsin Öz beyden.

26. Prof. S. Ünver, *Sümbüllü Edirne* adlı henüz neşredilmemiş makalesinden.

27. Dr. Muin M. Tayanç mezartaşları desenleri koleksiyonundan.

lamak âdeti olduğunu Vehbi'nin Surname'sinde bulunan minyatürlerden (Resim IV) ve muhtelif Karagöz tablacı figürlerinden (Resim XI) görmekteyiz.

TEZYİNİ VAZOLARIN MOTİF OLARAK GÖRDÜĞÜMÜZ NİSPETTE BULUNDUKLARI YERLER :

A — Duvar çinilerinde (Resim XV)

İstanbul'un eski çinilerle süslenmiş abidelerinin çoğunda envai çeşit vazo motifleri bulunmaktadır. Bunların kimi tek bir karoya sığacak kadar ufak, kimi de bir panonun alt kısmını kaplayan ve dört ile altı karo içine sığabilen kocaman vazolardır. Dikkati çeken husus, hiçbirinin diğerine benzemeyişidir. Kompozisyonlarındaki maharet ve çeşit bizde cidden hayranlık uyandırmıştır. Topkapı Sarayı, çinilerindeki vazo motifleriyle birinci gelmektedir. Harem, Hırka-i Saadet Dairesi ve Bağdat Köşkünde olmak üzere 40 ayrı çeşit vazo saydık. Bundan başka: Sultan Ahmet Camii ve Türbesinde, Rüstem Paşa Camii ve Türbesinde, Şehzadebaşında İbrahim Paşa Türbesinde, Ayasofya Kütüphanesi ve türbelerinde, Takkeci Camii, Yeni Camii, Hünkâr Hasrı ve Türbesinde, Eyüp Sultan Türbesinde, Atik Valde Camii, Mehmet Ağa Camii, Kandilli Camii (Mustafa Paşa Mescidinden nakledilen çinilerde), Kadirga'da Sokullu Camii gibi abidelerde vazo motiflerinin en mükemmellerini bulmaktayız.

B — Çiniden mamûl eşyada (Resim: XVI):

Onbeş ve Onaltıncı Asır İznik yapısı tabakların üstünde zengin vazo motiflerine rastlanmaktadır. Bunlar dünyanın muhtelif müzelerine yayılmışlardır. Bütün bu tabağı kaplayan kocaman vazoluları olduğu gibi (Kahire Müzesi), ufacık bir bağ kadar minikleri (Çinili Köşk) veya bir tabak üze-

rinde birkaç tane olarak tezahür ederler (Resim: XIV).

C — Taş, mermer üzerinde (Resim: XVII):

Vazo motiflerinin envai çeşitlerini sayılamıyacak kadar çok miktarda kabir taşları ve çeşmelerin ayna taşları üzerinde buluyoruz. Onaltıncı Asırda nispeten sade çalışılmışken, sonraki asırlarda çok teferruatlı kompozisyonlar halini alarak çiçekleriyle birlikte âdeta birer nature - morte olurlar. Sultan Ahmet Çeşmesi, Tophane Çeşmesi, Azapkapısı Çeşmesi, Kırımî Çeşmesi ve daha pek çok çeşmelerle Eyüp, Karaca Ahmet, Merkez Efendi, Sümbül Efendi mezarlıklarında pek çok hazirede en mükemmel örneklerini görmek mümkündür.

D — Eski resim ve minyatürlerde :

Vazolar gerek desen olarak, gerek iç dekoru tamamlamak maksadıyla minyatürlerde de sık sık yer almışlardır. Meselâ Nakşî, Levnî, Abdullah Buhari gibi san'atkârlar minyatürlerinde vazodan faydalanmışlardır. Ayrıca halk resimlerinde de çiçekli vazolar tezyini mahiyette kullanılmıştır²⁸. Hele Karagöz figürlerinde vazo pek sık görülür.

E — Bugün kütüphanelerimizin gözbebekleri olan eski el yazması kitaplarımızın kablaları ekseriyetle süslüdür. Bu süsler arasında vazoya da tesadüf edilir. Bilhassa şemseler arasında pek nefis vazolu örnekler topladık. Ayrıca lâke kablarda, bilhassa Edirne-kâri olanlarda renkli, altın ve gümüş vazo desenleri bulunmaktadır.

F — Tezhib ve çiçek resimlerinde :

Onaltıncı Asıra kadar yapılan tezhibler arasında vazoya tesadüf edemedik. İlk gördüklerimiz bu devirde

28. Malik Aksel, *Halk Resimleri*, İstanbul 1960, s. 18, 37-40.

revaç bulan halkârlar arasındadır (Resim VII). Daha sonraları da tezhibten ziyade bazı çiçeknamelerde ve murakalarda kullanılmıştır. Rökoko devrinde ise Kur'anı Kerim süslemelerinde sık sık görülür (Resim: XIX).

G — Tahta üzerinde nakışlarda
(Resim: X):

Tahtaya çalışılmış nakışların arasında pek çok vazoya rastlanır. Topkapı Sarayı harem dairesinde değişik devirlere ait en nefis örneklerini görmek mümkündür. Amcazade Hüseyin Paşa yalısının ve Ankara, eski Türk evlerinin duvar nakışlarında da büyük boy pek mükemmel örnekler vardır.

H — Sedef işlerinde :

Sedef kakmacılığında da vazo çalışılması daha zor olmakla beraber, sevilmemiş bir örnektir. En nefis misalleri Topkapı Sarayında bulunan Sultan Ahmet III'ün tahtında ve Deniz Müzesinde bulunan Sultan Mehmet IV'ün kadırgasının hünkâr mahfilinde bulunur.

İ — Kâğıt oymacılığında (Resim: XX):

Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan birçok yazı çekmecesinin nakışlarında ve muhtelif kütüphanelerde bulunan birkaç yazma eserde cidden pek san'atkârane çalışılmış kâğıt oyma usulü ile yapılmış vazolar tesbit edebildik.

K — İşlemelerde ve yazmalarda
(Resim: XX):

Onaltıncı Asırdanberi işlemelerimize girmiş olan vazo motifi yine sayılamıyacak kadar bol bulunmaktadır. Bundan başka saf bir halk san'atı olan eski yazmalarımızda da muhtelif örnekler tesbit ettik.

Vazo, yukarıda saydığımız bütün el san'atlarında kendini bol bol göstermiştir. Bunlardan başka halı, kumaş, fresk, alçı pencere nakışlarında daha seyrek olmakla beraber yine de mevcuttur.

Böylece diyebiliriz ki, Türkler çiçekle birlikte vazoyu da sevmişler ve onu kendilerine mahsus bir Türk üslubu içinde yoğurmuşlar, değerlendirmişlerdir.

Res. I — Keşfü'l Esrar adlı el yazması eserden bir minyatür. Lala İsmail Küt. 565. Süleymaniye kütüphanesi — İstanbul

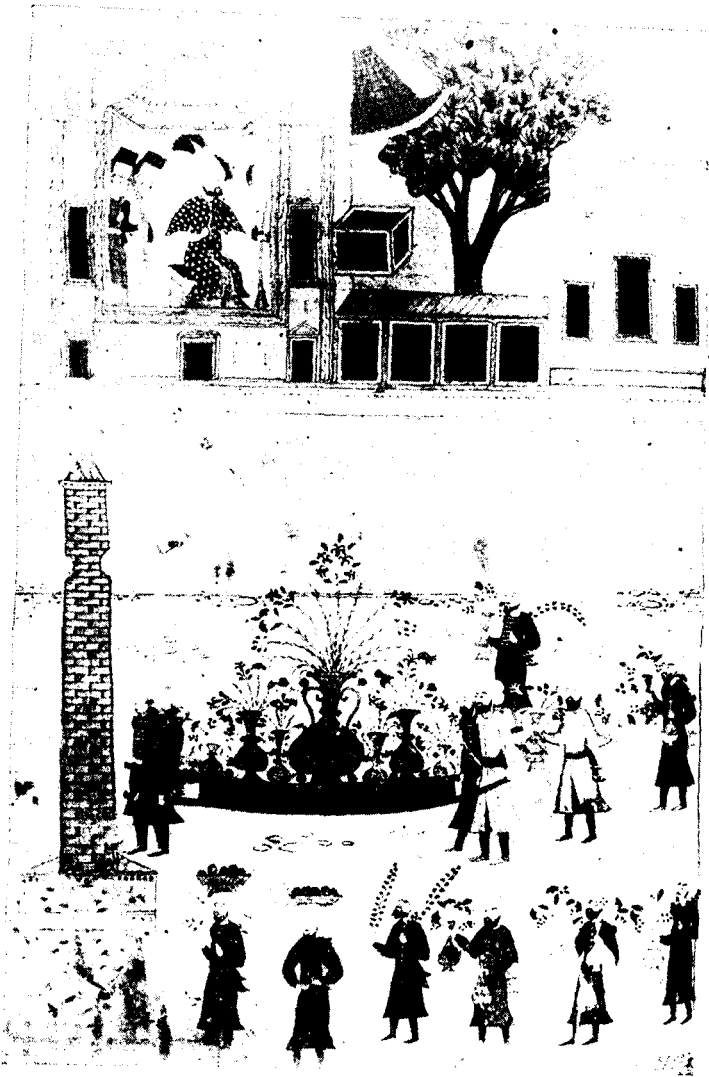
Res. II — Topkapı Sarayı, kütüphanesi, Fatih albümünde bulunan zamanı belirsiz ve Mehmet Siyah Kalem'e izâfe edilen bir Türk resmi

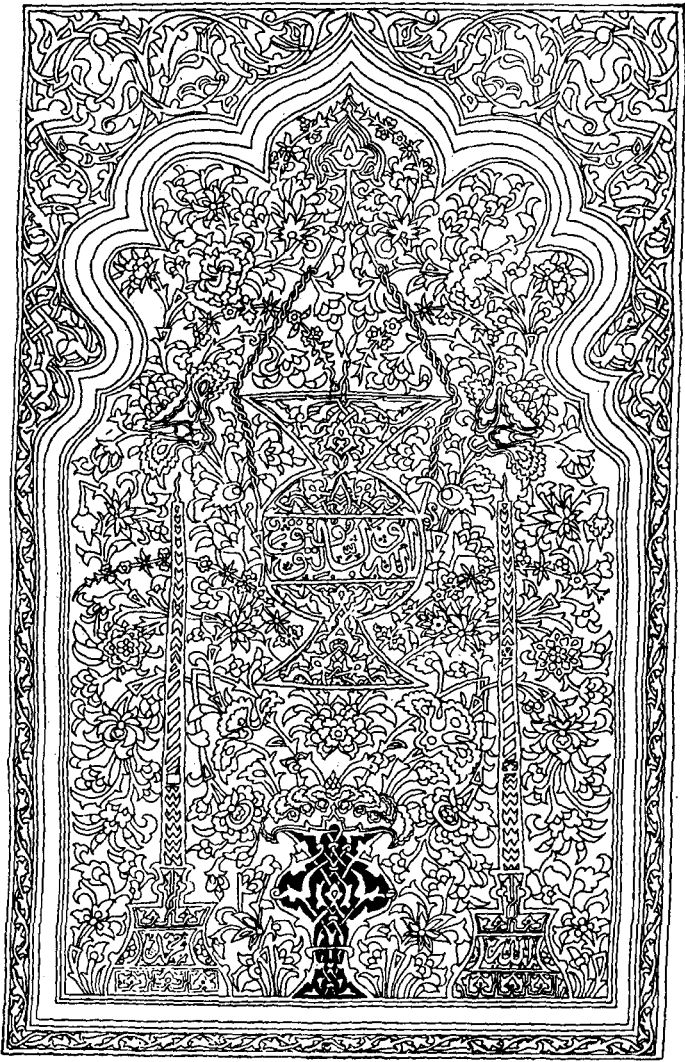
Res. VI Üsküdar'da Emetullah Valide Sultan
Çeşmesi aynasındaki kabartma süslerinden.
(1709 tarihli)

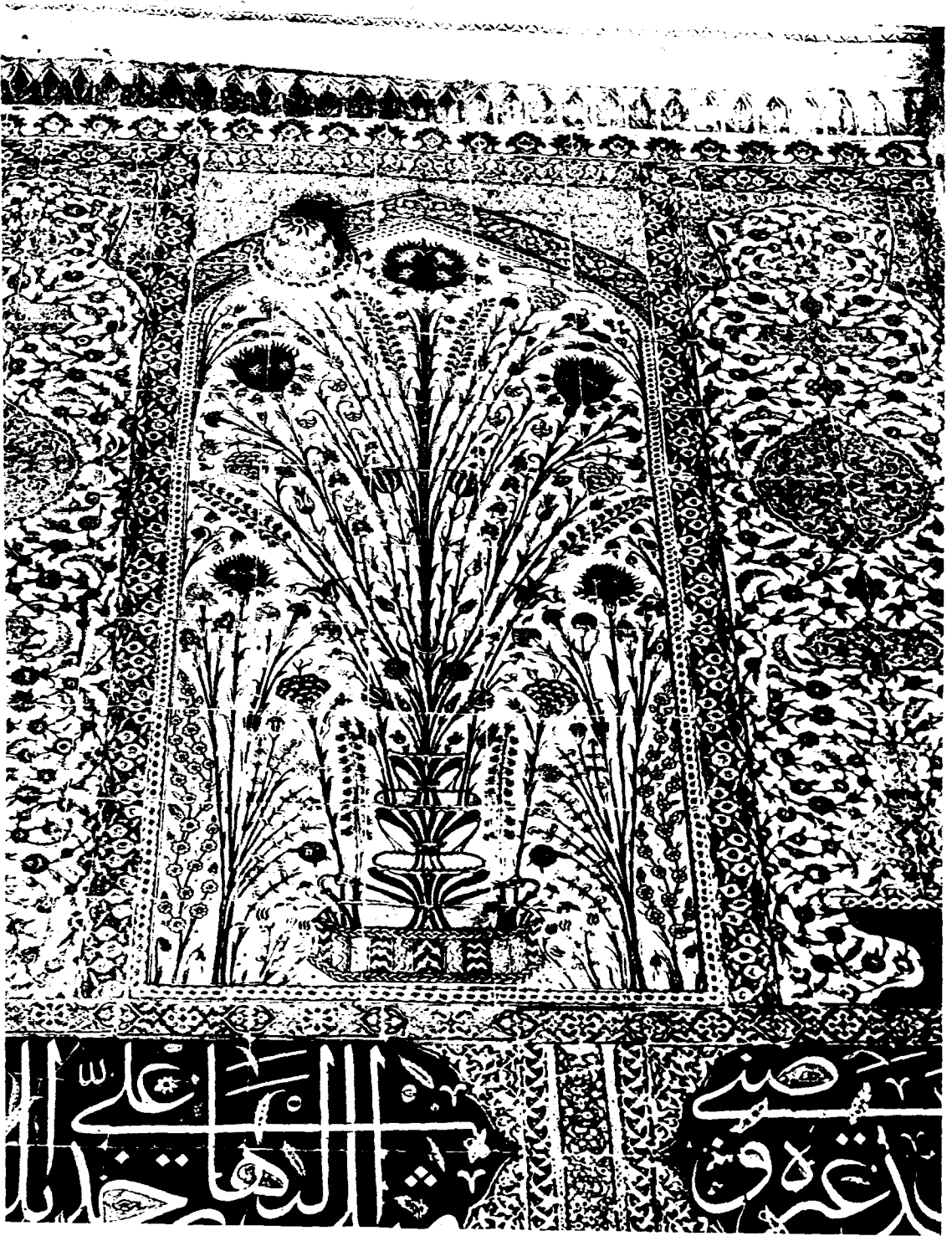
Res. V — Bursada Sultan Cem veya Atik
Mustafa türbesinden vazo nakışlı bir fresk
detayı

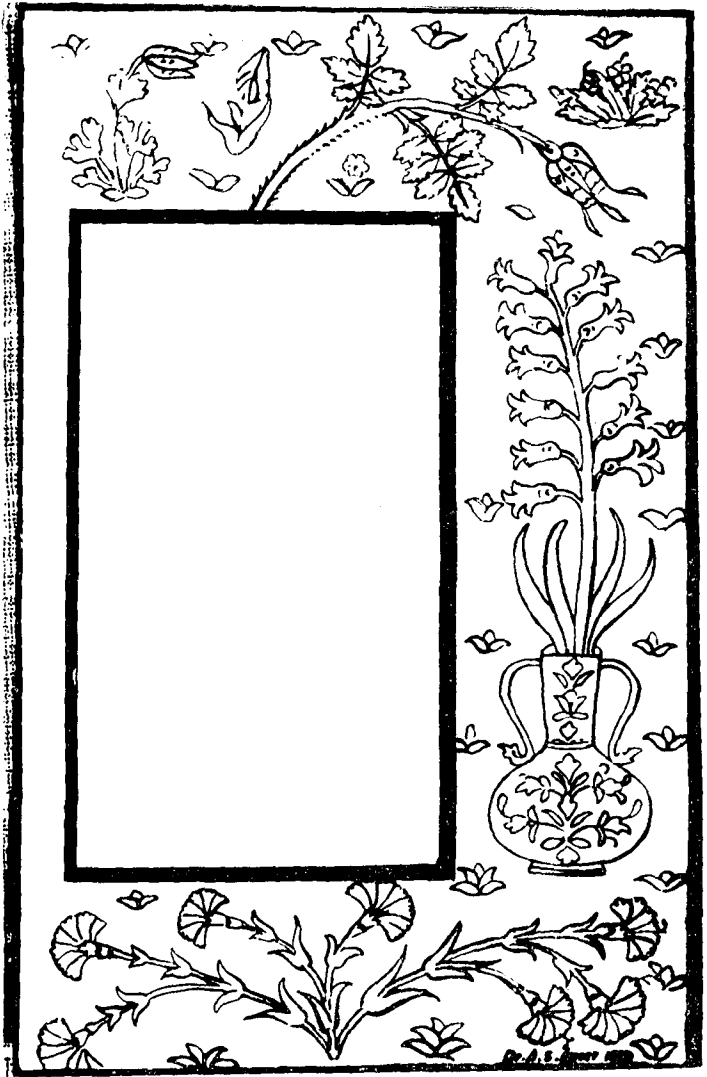
Res. IV — Vehbi'nin Surname'sinden bir minyatür

Res. III — Bursada, Yeşil Türbesinin mihrap panosunun
ve vazosunun çizgileri

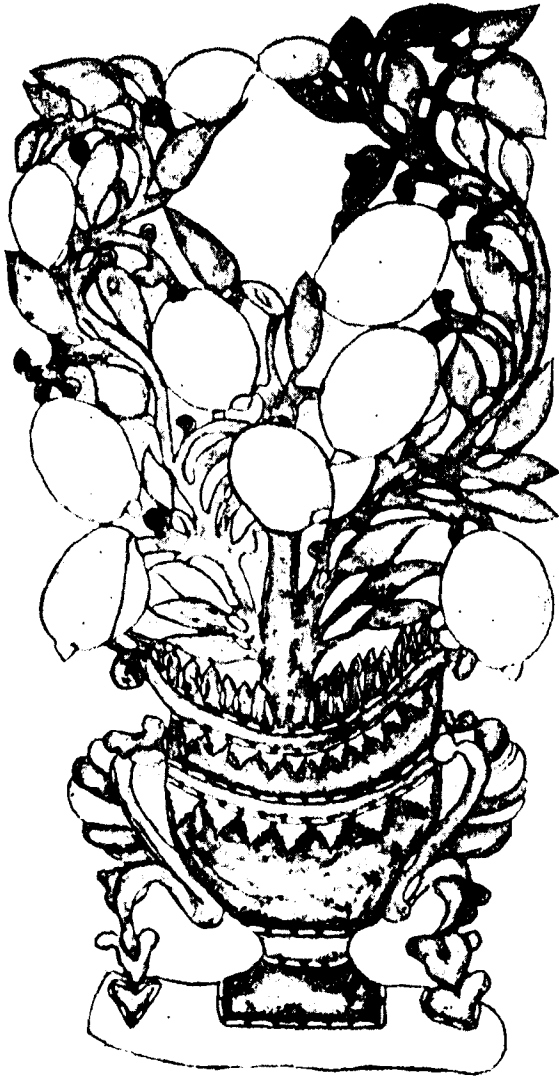
Res. IX — Topkapı Sarayı harem dairesinde selsebil şeklinde yapılmış vazolu çini bir pano

Res. VII — Topkapı Sarayı, Revan küt. 738 de on altıncı asır halkârlarında vaze. (Prof. S. Ünver tarafından yapılan kopyası)

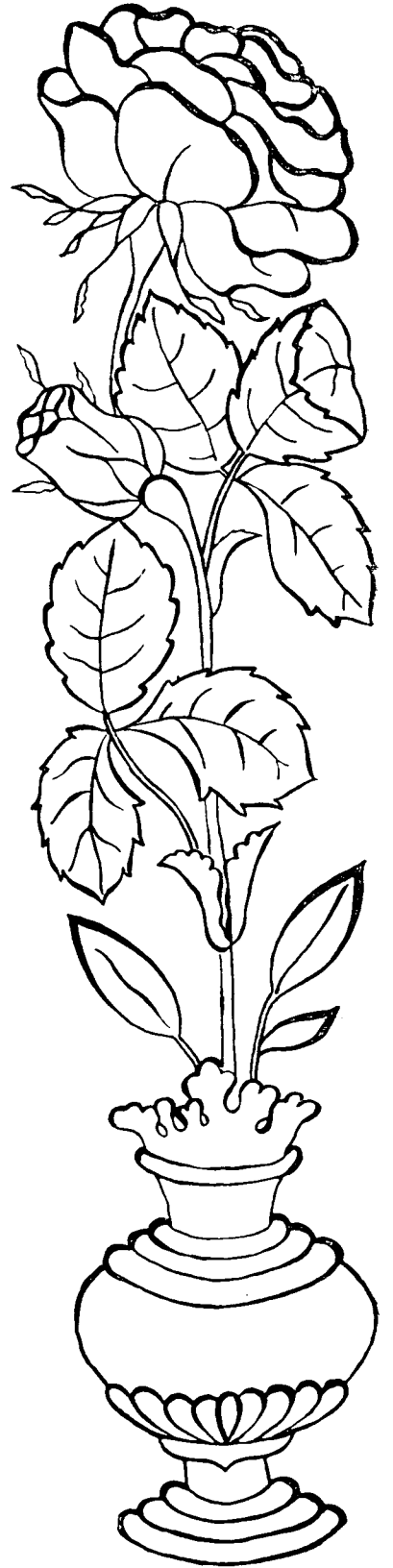
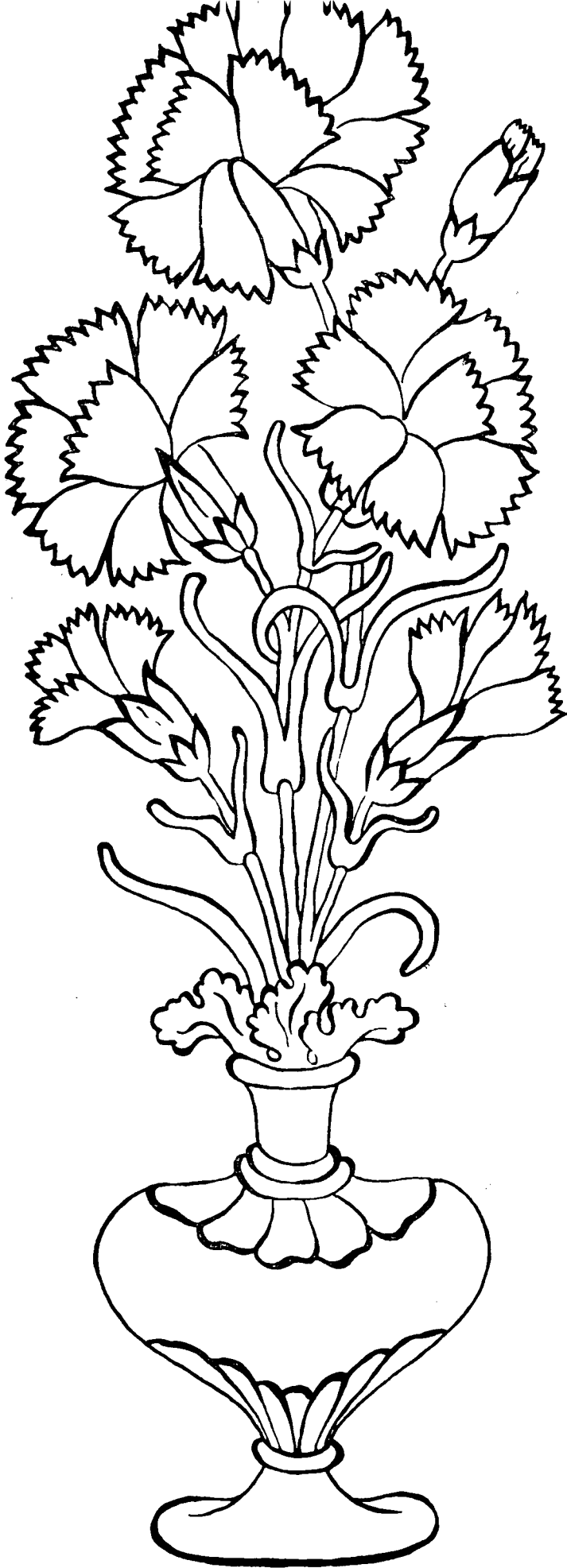
Res. VIII — İstanbul Üniversite
küt. 8644 bulunan Abdullah Buha-
ri'nin bir minyatürünün çizgileri.
(On sekizinci asır)

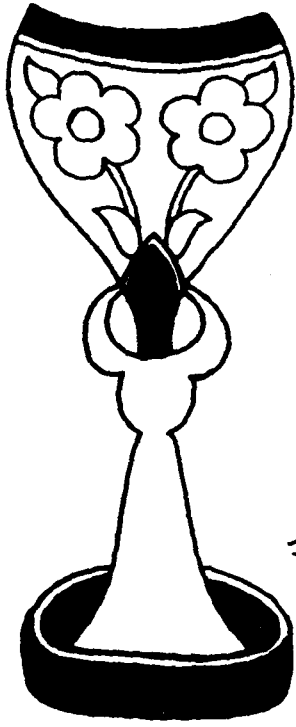
Res. XII Karagöz sahnesinden bir göstermelik : Limon ağacını tutan bir toprak mangal

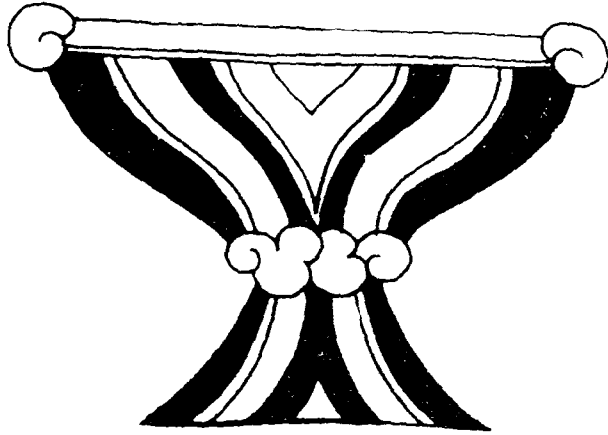
Res. XI Topkapı Sarayında bulunan eski Karagöz tiplerinden Tablact

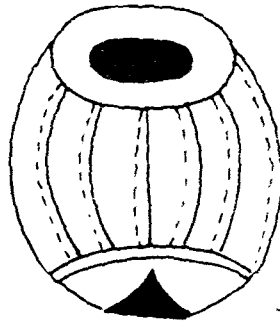
Res. V — Tokkapı Sarayı harem dairesinde on sekizinci asrın süsüne gelen bitkilerin

1

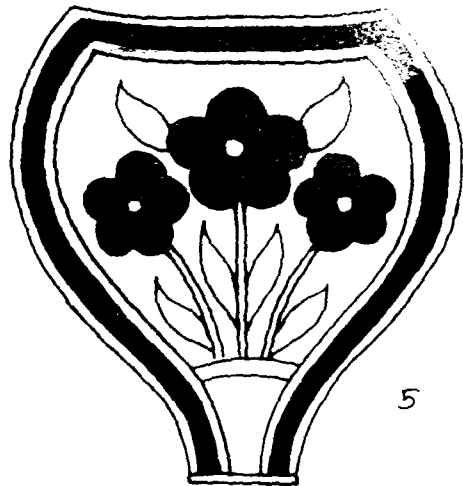
2

3

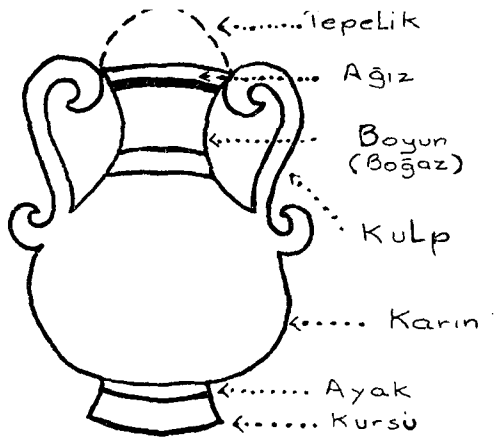

4

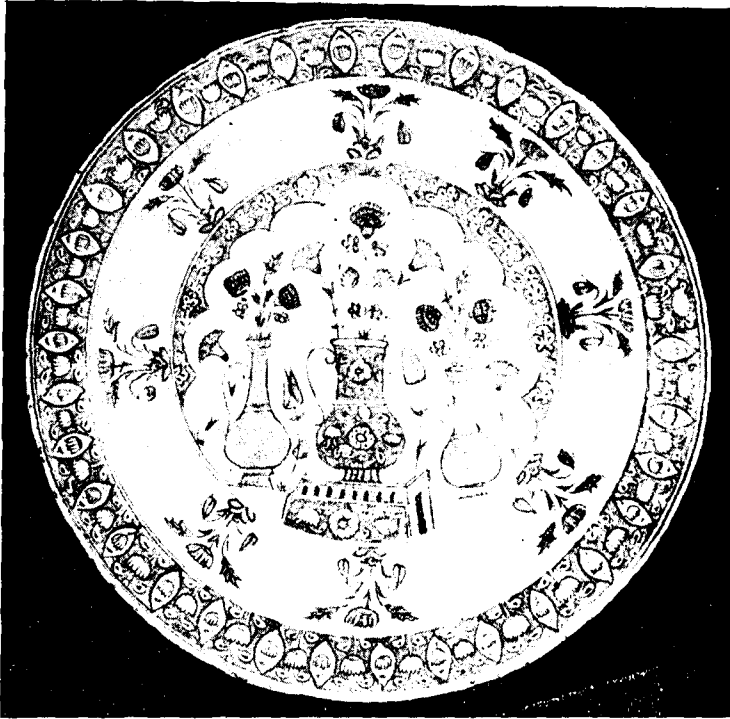

5

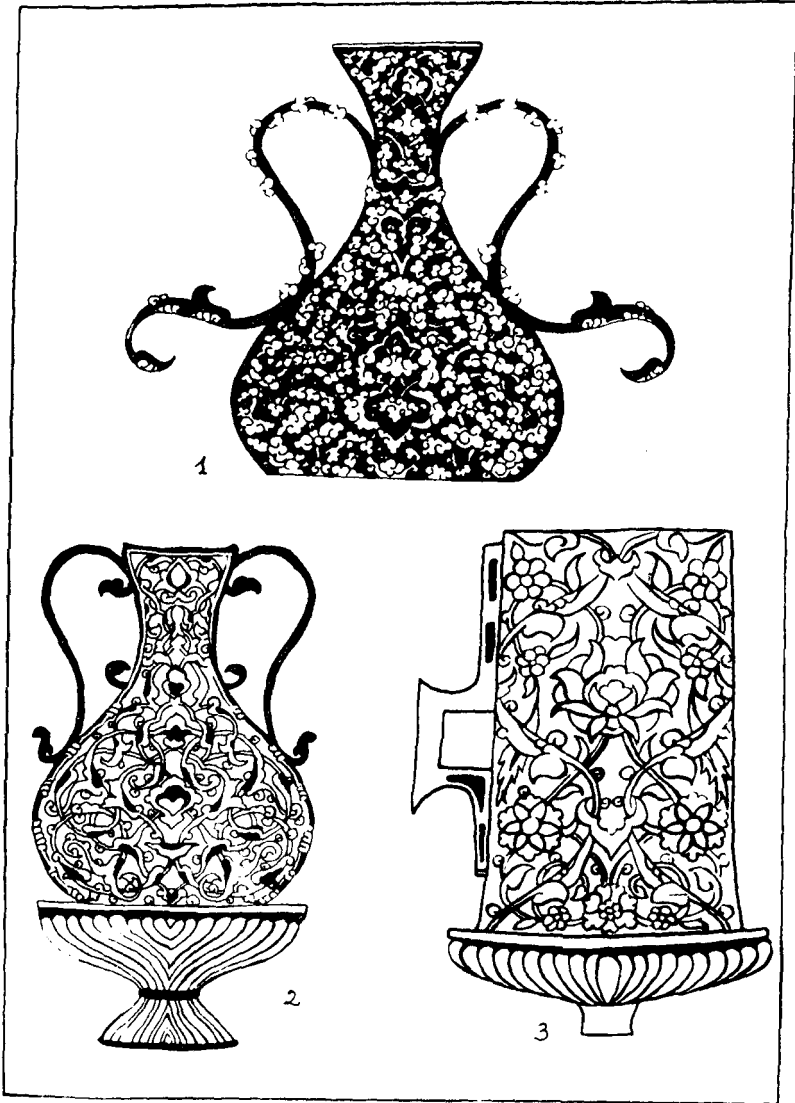
Res. XVI — Çinide bulunan küçük boy vazo örnekleri, 1) On altıncı asır İznik mamulâtı bir tabaktan. (H. Kocabaş), 2) On altıncı asır İznik işi çini bir karodan. (H. Kocabaş), 3) On beşinci asır İznik işi çini bir karodan. (H. Kocabaş), 4) On altıncı asır İznik işi çini bir köşelikten (Vakıflar müzesi) 5) On altıncı asır İznik işi çini bir panodan (Topkapı Sarayı)

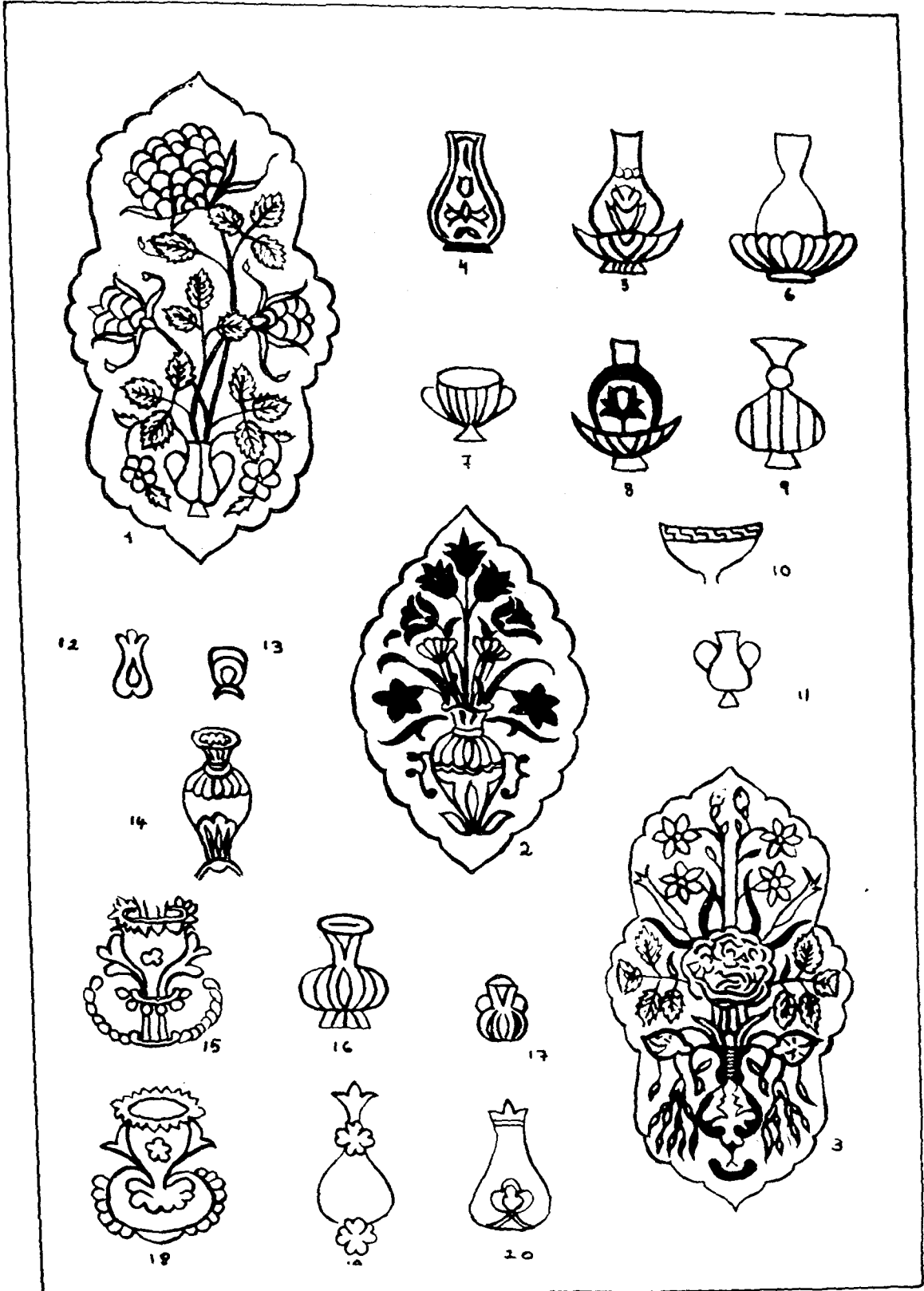
Res. XIII — Vazonun kısımlarını gösteren şema

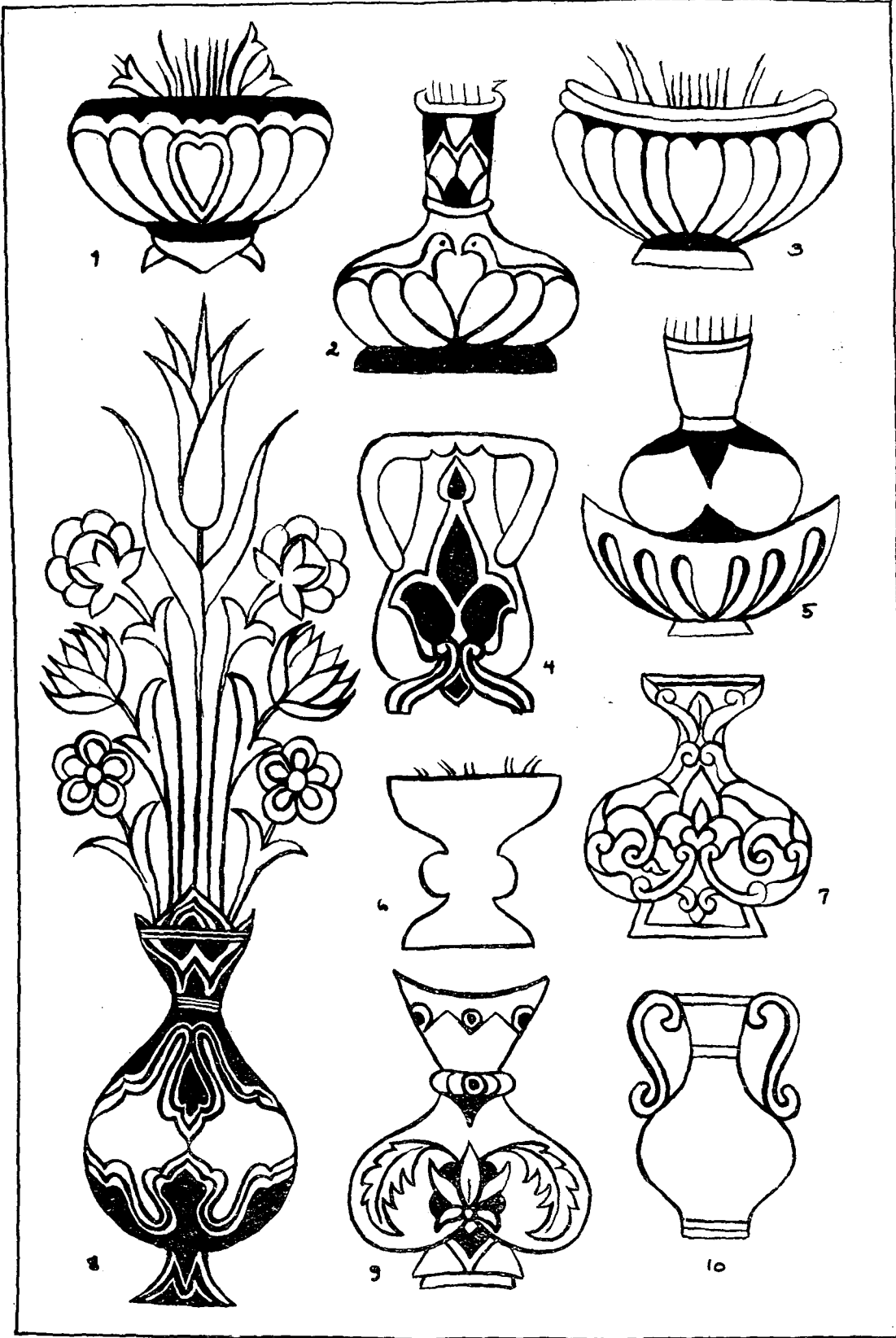
Res. XIV — On altıncı asıra ait çini bir tabak

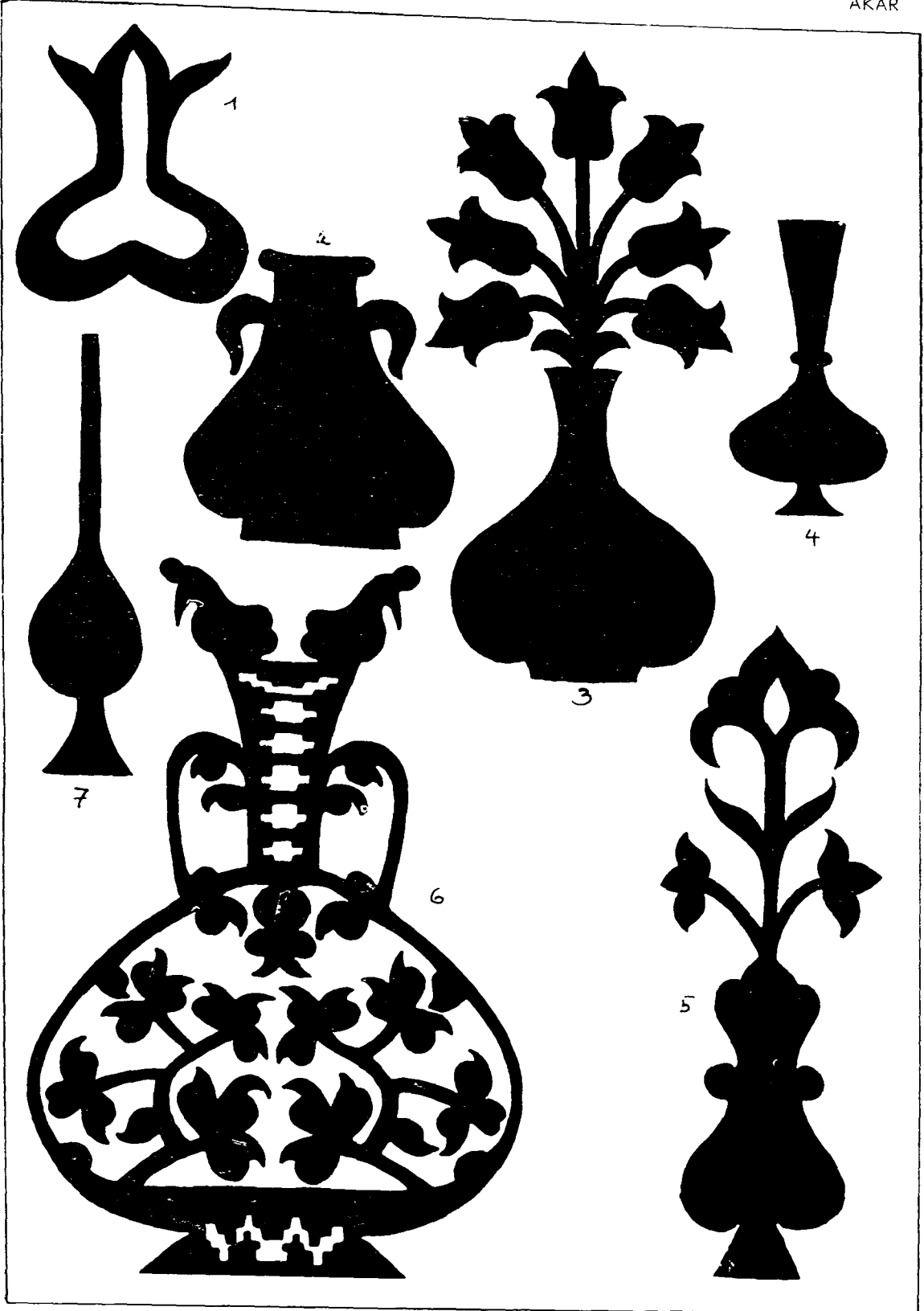
Res. XV — Çinî duvar panolarında bulunan büyük boy vazo örnekleri, 1) Eyüp Sultan Türbesi methalinde bulunan onaltıncı asıra ait çini bir panodan, 2) Takkeci camiinden (on altıncı asır), 3) Victoria Albert Müzesi Londrada bulunan büyük bir çini panodan kupa biçimi vazo. (İznik)

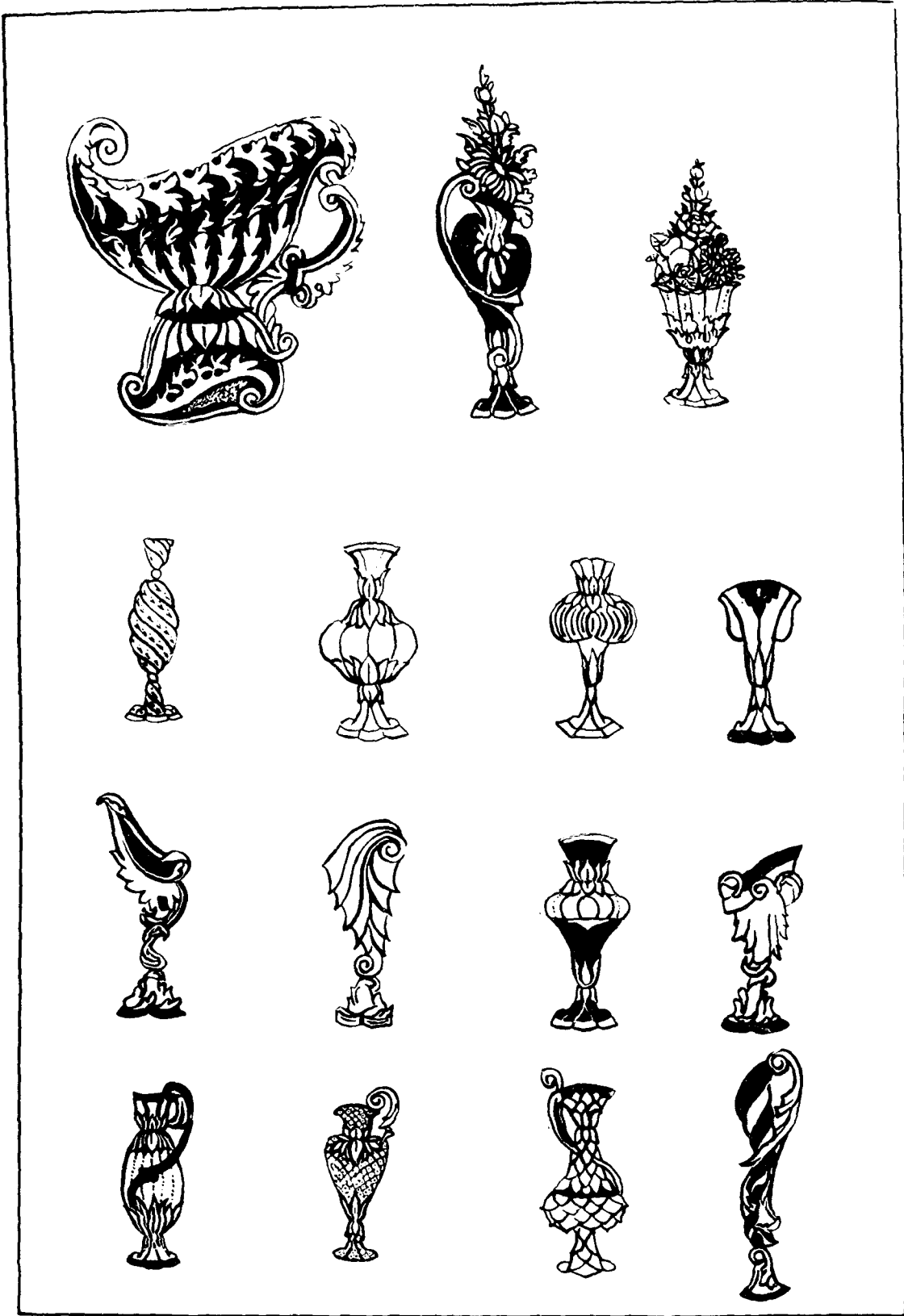
Res. XVIII — Kitap kablardaki şemselerden vazo zrneklri. 1) Murat Molla küt. 1222, 2) Murat Molla küt. 3) Murat Molla küt. 901, 4) Murat Molla küt. 982, 5) Murat Molla küt. 1211, 6) Murat Molla küt. 1212, 7) Esad efendi küt. 1351, 8) Ragıp paşa küt. 128, 9) Lâleli küt. 283, 10) Süleymaniye küt., 11) Esad efendi küt. 840, 12) Nurosmaniye küt. 773, 13) Süleymaniye küt. 14) Rasathane küt. 76, 15) Topkapı Sarayı küt. 1262, 16) Lâleli küt. 684, 17) Veliyuddin küt. 2041, 18) Hamit I küt. 97, 19) Topkapı Sarayı küt. 20) Lâleli küt. 1438

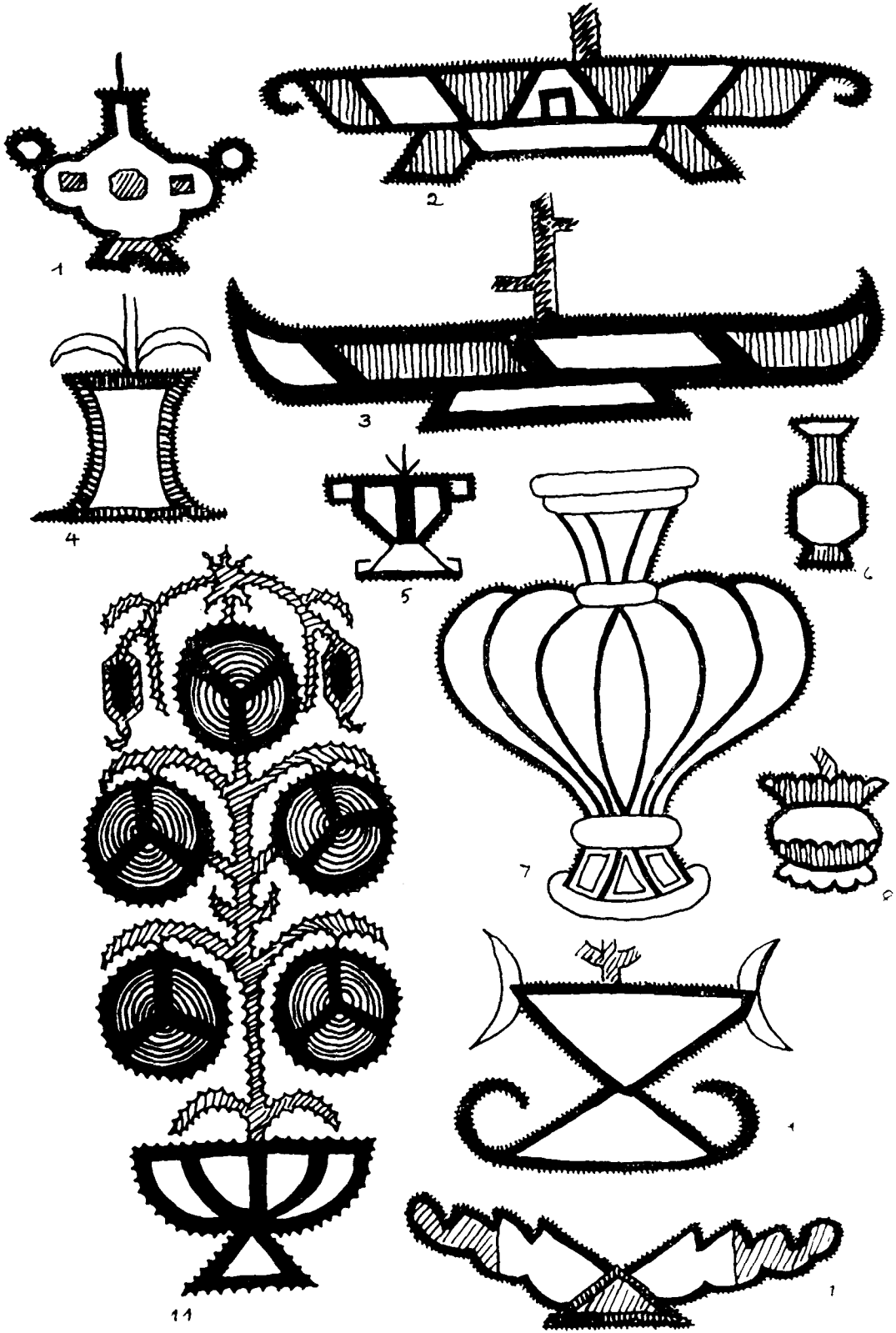
Res. XVII — Taş tezyinatımızda vazo, 1) Azapkapısında Saliha Sultan sebilinden (18 inci asır), 2) Zal Mahmut Paşa haziresinden (18 inci asır), 3) Otakçılarda Kırımı çeşmesi üzerinden (18 inci asır), 4) Aksarayda bir taştan (16 ncı asır), 5) Eyüp nuşancısı ile Mustafa Paşa mescidi arasında bulunan bir mezar taşından (18 inci asır), 6) Sokollu türbesinden (16 ncı asır), 7) Üsküdar, Karaca Ahmet'te bir mezar taşından (17 inci asır), 8) Bursada bir mezar taşından (18 inci asır), 9) Üsküdar'da bir mezar taşından (17 inci asır), 10) Uzun çarşı başında Mehmet efendi taşından (18 inci asır başı)

Res. XX — Kâğıt oymalarda vazolar, (7, 5 ve 1 — Kastamonu küt. 2490, 2 ve 3 — Topkapı Sarayı küt. 341, 4 — Tire, Necib Paşa küt. 6 — Hollanda, Leiden küt. cod. or. 797)

Res. XIX — 1807 tarihli bir Kur'anı Kerim'in süslemelerinden. Müzehhibi Ali Nakşibendî el Rakım. Kitabın 135 çiçek buketinden 29 u vazolu olup, 14 tanesi oriinal büyüklüğünde aynen kopye edilmiştir. En üst baştaki ise çift sayfalı zahriyesinden yapılmıştır

Res. XXI — El işlemlerinde vazolar, (1, 5, 6, 7, 10 — Kenan Özbel beyin hususi kol.
2, 3, 4, 9, 11 — A. Akar kol. 8 — Atina, Benaki müzesinde) (18 inci asır)